

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Породична газдинства и развој сеоских заједница

Кандидата мр Јоване Чикић

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ
<p>1. Датум и орган који је именовao комисију 26.06.2012. године, Наставно-научно веће Филозофског факултета у Новом Саду</p> <p>2. Састав комисије са знаком имена и презимена сваког члана, звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање, датума избора у звање и назив факултета, установе у којој је члан комисије запослен:</p> <p>др Срђан Шљукић, ванредни професор за ужу научну област <i>Социолошке дисциплине</i>, 08.07.2010. године, Филозофски факултет у Новом Саду, ментор</p> <p>др Милован Митровић, редовни професор за научну област <i>Социологија</i>, 29.10.1990. године, Правни факултет у Београду</p> <p>др Живојин Петровић, ванредни професор за научну област <i>Социологија</i>, 13.06.2011. године, Пољопривредни факултет у Новом Саду</p>
II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ
<p>1. Име, име једног родитеља, презиме: Јована, Михаило, Чикић</p> <p>2. Датум рођења, општина, држава: 31.03.1978, Осиек, Република Хрватска</p> <p>3. Назив факултета, назив студијског програма дипломских академских студија – мастер и стечени стручни назив -</p> <p>4. Година уписа на докторске студије и назив студијског програма докторских студија -</p> <p>5. Назив факултета, назив магистарске тезе, научна област и датум одбране: Пољопривредни факултет, Студијска група за Социологију села Назив магистарске тезе: <i>Социјалноеколошки проблеми и заштита животне средине локалне друштвене заједнице</i> Научна област: Социологија Датум одбране: 06.11.2008. године</p> <p>6. Научна област из које је стечено академско звање магистра наука: Социологија</p>
III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ: <i>Породична газдинства и развој сеоских заједница</i>

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Дисертација садржи увод и шест поглавља и три прилога. Написана је на 374 стране (проред 1,5, фонт *Calibri*, величина слова 12). У дисертацији има 96 табела, 2 слике, 25 графикана, 5 схема и 6 боксова. Приликом израде дисертације корићене су 284 референце наведене у литератури.

Након Увода (1-5), следи поглавље **Породична газдинства и развој сеоских заједница – социјална виталност као основа за истраживање и планирање руралног развоја** (6-44) у којем се говори о социолошким аспектима планирања руралног развоја (7-11) и анализира се социјална виталност као појам и аналитичко оруђе у истраживању развоја сеоских заједница (11-19). На основу овог, анализирају се породична газдинства и развој сеоских заједница, и то из перспективе социјалне виталности (19-44).

У поглављу **Методолошки оквир истраживања - начин прикупљања и извори података** (45-61) образлажу се начин прикупљања података и примењени инструменти (49-55), као и основни скуп и узорак породичних газдинстава (55-59) и основни скуп за истраживање улоге Пољопривредне саветодавне службе Аутономне Покрајине Војводине (59-61). У овом поглављу наводе се и остали извори података који се користе у анализи (61-62).

У поглављу **Људски капитал као основа репродукције одабраних породичних газдинстава у Војводини** (63-170) приказују се основне карактеристике породице и домаћинства одабраних породичних газдинстава у Војводини (67-80), затим окључна обележја социјалне репродукције одабраних породичних газдинстава у Војводини са аспекта људског капитала (80-115), карактеристике радноактивни у пољопривреди (115-146), као и обележја биолошке репродукције одабраних породичних газдинстава у Војводини (146-170).

У поглављу **Земљишни посед и техничка основа рада као претпоставке за модернизацију пољопривреде на одабраним породичним газдинствима у Војводини** (171-242) анализирају се обележја земљишног поседа одабраних породичних газдинстава у Војводини (185-225), као и структура и општа обележја пољопривредне механизације одабраних породичних газдинстава у Војводини (225-242).

У поглављу **Дифузија знања и иновација у пољопривреди – „кључ за разумевање модернизације рада и јачање социјалне виталности породичних газдинстава** (243-336) анализирају се општа обележја дифузије знања и иновација на одабраним породичним газдинствима у Војводини (261-317), а затим се анализира однос дифузије знања и иновација и развоја сеоских заједница (317-336).

У завршном поглављу приказана су **закључна разматрања** (337-347). Након овог поглавља следи списак **коришћене литературе** (347-357) са 284 референце. Потом следе три прилога (357-374): Преглед табела, графикана, слика, схема и боксова (358-364), Картон одабраног газдинства (364-372) и Типологија саветодавног рада (372-374).

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ:

У **Уводу** кандидаткиња наглашава да важност планирања развоја сеоских заједница у условима комплексних савремених друштава. Осим овог, даје се кратки осврт на проблеме савременог српског села и пољопривреде. Уз то, кандидаткиња позиционира истраживање наведених проблема из угла породичног газдинства сматрајући да се на овај начин ствара адекватна основа за планирање како њиховог развоја, тако и њихову активну улогу у развоју сеоских заједница.

У поглављу **Породична газдинства и развој сеоских заједница – социјална виталност као основа за истраживање и планирање руралног развоја** кандидаткиња започиње освртом на планирање развоја сеоских заједница, посебно се питајући о улози коју рурална социологија има у овом процесу. При том се истиче важност постојања друштвеног концензуса о потреби планирања и њему одговарајућег облика друштвено организоване и циљно усмерене активности. Поред овог, истиче се и важност постојања сагласности о чиниоцима развоја сеоских заједница и аспектима које треба узети у обзир приликом планирања. Кандидаткиња управо овде види простор за активну улогу руралне социологије у процесу планирања развоја сеоских заједница. Након тога, на основу релевантне литературе, дефинише се шта је развој сеоских заједница, уз истицање да се овом проблему мора прићи из системске перспективе. Затим, кандидаткиња уводи појам социјалне виталности, дефинишући га, образлажући однос социјалне виталности и сродних појмова, као и стављајући је шири теоријски контекст (системски приступ и функционализам). Подсећајући да је породично газдинство један од нивоа анализе социјалне виталности, она даје кратки осврт на досадашња руралносоциолошка истраживања газдинстава, наводећи ставове релевантни домаћих и страних аутора. Следи образложење могућности примене системског приступа у анализи улоге породичног газдинства у развоју сеоских заједница. При том, полази се од појмова модернизације и предузетништва.

Кандидаткиња истиче да јединство биолошке, економске и друштвене репродукције у оквирима породичног газдинства нужно га квалификује за једног од централних елемената у планирању развоја сеоских заједница. Затим се издвајају три елементарна чиниоца биолошке, економске и социјалне репродукције породичног газдинства: а) обележја социјалне виталности породичних газдинстава, односно, унутрашњи развојни потенцијални, б) институционализован друштвени интерес и допринос развоју друштвеног предузетништва (исказан кроз циљеве и мере аграрне и политике руралног развоја) и в) дифузија знања и иновација неопходних за активирање унутрашњих потенцијала, а тиме и јачање структуралних и функционалних веза породичног газдинства са циљем да се унапреди његова социјална виталност. На основу овог, дефинишу се три основне претпоставке истраживања; полазећи од тих претпоставки, кандидаткиња прецизно разрађује релеватне развојне потенцијале породичног газдинства и дефинише две основе групе: унутрашње и спољашње (обележја околине) одређујући њихове индикаторе.

Поглавље *Методолошки оквир истраживања - начин прикупљања и извори података* кандидаткиња започиње освртом на начин прикупљања података у Попису становништва, домаћинстава и станова из позиције потреба истраживања развојних потенцијала породичних газдинстава, указујући на неке недостатке, кандидаткиња образлаже начин развијања Система информација у пољопривредном саветодавству Војводине, односно, одговарајућих инструмената Картона одабраног газдинства и Типологије саветодавног рада. осим овог, кандидаткиња даје образложење основног скупа и узорка одабраних породичних газдинстава, као и основног скупа за истраживање улоге Пољопривредне саветодавне службе Аутономне Покрајине Војводине. У овом поглављу, наводе се и остали изворе података, посебно истраживање „Улога пољопривредних станица у пољопривредном саветодавству Републике Србије“.

У поглављу *Људски капитал као основа репродукције одабраних породичних газдинстава у Војводини* истиче се важност анализе људског капитала из позиције развоја породичног газдинства и његове улоге у развоју сеоских заједница. Анализирајући овај капитал кроз његове „слојеве“, кандидаткиња полази од обележја породице и домаћинства породичних газдинстава, поредећи анализирана одабрана газдинства са газдинствима у Војводини, као и објашњавајући њихова обележја карактеристикама савремене руралне структуре, као и српског друштва у целини у процесу постсоцијалистичке трансформације. Затим се анализирају обележја људског капитала из позиције социјалне репродукције породичних газдинстава. Заправо, анализирају се обележја оних који одлучују на газдинству – кућедомаћини. Кандидаткиња образлаже мултифункционалност улоге кућедомаћина и указује на и даље присутан наслеђени образац неједнаке родне дистрибуције ауторитета и права на одлучивање. Затим се анализирају социокултурна обележја наследника на породичним газдинствима. Посебно се инсистира на образовању младих за пољопривреду сматрајући да је то експлицитан израз инвестиције на дужи рок. Такође се анализирају обележја социјалне репродукције с обзиром на тип газдинства према извору прихода. Затим се анализирају обележја људског капитала с обзиром на економску репродукцију породичних газдинстава. Кандидаткиња, заправо, даје одговор на питање да ли је пољопривреда први или последњи избор радне снаге на газдинству. Ова анализа ставља се у контекст деаграризације, истражујући какве су последице овог процеса на квантитет и квалитет људског капитала у пољопривреди. Закључује се да пољопривреда најчешће није први, већ наметнути избор. На крају овог поглавља, кандидаткиња анализира улогу жена у биолошкој репродукцији породичних газдинстава. Полазећи од њихове мултидимензионалне улоге, истиче се да се улога жена у биолошкој репродукцији мора сагледати у односу на општу улогу коју жена има у репродукцији породичног газдинстава, као и односу на њен положај у сеоској заједници. Деаграризација, промене у образовној структури, као и промене у сељачком систему вредности мењају и обележја улоге сеоских жена у биолошкој репродукцији.

Поглавље *Земљишни посед и техничка основа рада као претпоставке за модернизацију пољопривреде на одабраним породичним газдинствима у Војводини* започиње истраживањем важности земљишног поседа не само у физичком смислу, већ више у социјалном контексту. Образлажу се односи између земљишног поседа и осталих анализираних обележја. Кандидаткиња даје довољно исцрпан приказ кратке историје аграрних односа на подручју Војводине и њихове последице по поседовно-парцелну структуру породичним газдинствима. затим се анализирају се релеватни индикатори земљишног поседа. Посебно се анализира проблем власништва над (довољним) пољопривредним површинама, као и низ чинилаца који су условили појаву недовољног земљишног поседа. Анализирајући парцелну структуру, кандидаткиња указује и на важност и последице комасације. Обележја земљишног поседа анализирају се и у односу на социокултурна обележја кућедомаћина породичних газдинстава. Осим овог, социокултурна обележја кућедомаћина појављују се и као варијабла приликом анализирања спремности да се инвестира у земљишни посед (пол, старост кућедомаћина, тип газдинства према извору прихода, расположива радна снага). Други део овог поглавља односи се на анализу техничке основе рада на газдинству. У њему се истиче важност квалитетне и потпуне техничке основе рада из позиције економске репродукције газдинства, као и могућности за модернизацију рада у пољопривреди. Анализирајући стање пољопривредне механизације на породичним газдинствима, указује се на главне проблеме (старост, трошкови набавке нових машина и опреме, недостатак делова, мајстора и сл.). И овде се анализира спремност за инвестиције у механизацију (као индикатор модернизације рада) у односу на социокултурна обележја кућедомаћина.

У поглављу *Дифузија знања и иновација у пољопривреди – „кључ“ за разумевање модернизације рада и јачање социјалне виталности породичног газдинства* образлаже се важност дифузије знања и иновација са аспекта модернизације рада на газдинству, јачања његове социјалне виталности, као и склоности према руралном предузетништву. При том, с правом се истиче да су дифузија знања и иновација „окидач“ за модернизацију начина размишљања о пољопривреди и раду на газдинству. Кандидаткиња закључује да знања и иновације имају улогу да омогуће нов начин комбиновања елемената који учествују у репродукцији породичног газдинства. Затим се приказују и анализирају општа обележја дифузије знања и иновација на одабраним породичним газдинствима у Војводини. Наглашава се да под дифузијом знања и иновација подразумева мултидимензионалан, мултиактерски и мултифокални процес „уроњен“ у реална обележја аграрне, руралне и глобалне друштвене структуре па се због тога посебна пажња посвећује управо обележјима друштвеног контекста у којем се овај процес одвија. Анализирајући могућности и ограничења дифузије знања и иновација кроз доминантне форме саветодавног рада, кандидаткиња заговара важност примене приступа у саветодавству, односно, заокрет ка тзв. *demand-driven* или *farmer-driven (farmer-led)* саветодавству. Овај концепт подразумева диференцирани приступ и саветодавцима и газдинствима, као и партиципативни приступ свих заинтересованих учесника у овом процесу. Као пример диференцираног приступа, даје се типологија анализираних породичних газдинстава према четири одабрана критеријума анализирајући обележја саветодавног рада (дифузије знања и иновација) са сваком типом и подтипovima. Након тога, посебну се пажњу посвећује односу дифузије знања и иновација и развоја сеоских заједница, истичући да дифузија знања и иновација доприноси развоју социјалне виталности, а тиме и способности адаптације на стално промењиве друштвене услове. Овај сложен однос анализира се из системске позиције. Кандидаткиња истиче да се дифузија знања и иновација се посматра као чинилац који доприноси компаративној предности породичних газдинстава, пољопривреде и руралне економије у целини.

У *Закључку* кандидаткиња даје **SWOT** матрицу социокултурних обележја одабраних породичних газдинстава у Војводини као њихових развојних потенцијала. Још једном се анализирају све хипотезе и образлаже њихова потврђеност. Кандидаткиња закључује да успех биолошка, економска и социјална репродукција породичних газдинстава не зависи само од њихових унутрашњих потенцијалима, већ је потребно да и саме сеоске заједнице буду довољно социјално атрактивне. На то се надовезује став да би сеоске заједнице биле довољно социјално атрактивне, улагања у пољопривреду, као и непољопривредне делатности у оквиру сеоске економије нужно морају бити праћена адекватним развојем институција и организација у селу. Како је једна од заговараних теза идеја о планирању развоја сеоских заједница, закључује се да захтев за модернизацијом рада на породичним газдинствима важи како и за планирање аграрног и руралног развоја, као и развој научне основе планирања уз неопходно развијање знања и мреже активних и одговорних друштвених актера који суделују у овом процесу.

Литература коју је кандидаткиња користила (на српском и енглеском језику) је бројна, разноврсна и у потпуности релевантна.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ НА ОСНОВУ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

1. **Чикић, Јована**, Марица Петровић, Живојин Петровић. 2011. Жене у селу и развој предузетништва. *Економика пољопривреде*. 58 (СБ/СИ – 1(1-368)): 223-230. ISSN: 0352-3462, UDC: 338.43:63, UDK: 316.334.55-0552:005.961. **M24**
2. Петровић, Марица, **Јована Чикић**, Живојин Петровић. 2011. Техничка основа рада као чинилац модернизације пољопривредних газдинстава у Војводини. *Економика пољопривреде*. 58 (3): 487-502. ISSN: 0352-3462, UDC: 338.43:63, UDK: 631.311(497.113). **M24**

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У раду се полази од става да је у условима хетерогености и комплексности савремених друштава, планирање друштвеног развоја важна претпоставка опстанка и функционисања. Како су сеоске средине интегрални део савремених друштава, поставала се питање потреба, могућности и препрека у планирању руралног развоја. При том, посебно се издваја породично газдинство као један од нуклеуса сеоског начина живота. Полазиште, али истовремено и исходиште анализе јесте став да је рурално предузетништво кључан фактор развоја савременог села, а да је породично газдинство базични оквир у којем предузетништво може да се развија. Да би се анализирале могућности за развој руралног предузетништва кроз модернизацију рада, усваја се системска перспектива. Она омогућава анализу различитих утицаја које „трпи“ породично газдинство као истовремено система, али и подсистем који делује у специфичном окружењу.

На основу увида у релевантну литературу, као и дефинисаних хипотеза у истраживању, закључује се да могућности за модернизацију рада на газдинству зависе од обележја његове репродукције, а ова опет од обележја социјалне виталности газдинства. Дефинишући овај централни појам, кандидаткиња, на основу понашања породичног газдинства као система, закључује о суштинским социокултурним елементима социјалне виталности једног газдинства: људском капиталу, земљишном поседу и техничкој основи рада. Ови елементи заједно са циљевима и мерама аграрне политике, као и дифузијом знања и иновација чине базичне чиниоце репродукције породичног газдинства.

Анализирајући обележја људског капитала као основе за репродукцију породичних газдинстава, закључује се да је неке његове карактеристике представљају препреке за модернизацију рада и репродукцију породичног газдинства. Ово се, пре свега, односи на питања родне равноправности у одлучивању о пословима битним за пољопривредну производњу и модернизацију рада, питање стопе сукцесије и социокултурних карактеристика наследника, проблем одложеног рађања, радне активности жена на газдинствима. Поред овог, закључује се да је једна од основних препрека модернизацији рада у пољопривреди на газдинству недостатак образовања за пољопривреду, како међу онима који одлучују о производњи, тако и међу онима који су у пољопривреди радно ангажовани.

Анализирајући обележја земљишног поседа закључује се да је један од основних проблема потреба за увећањем земљишне основе производње. Резултати истраживања указују на то да постоји позитивна повратна спрега између инвестирања у увећање земљишног поседа и социокултурних обележја кућедомаћина и радне снаге на газдинству (млади кућедомаћини, са образовањем за пољопривреду, чисто пољопривредна газдинства са већим бројем радне снаге). До истог закуљка долази се на основу анализе техничке основе рада на породичним газдинствима. При том, истиче се су ови проблеми системски те да газдинства не могу у целисти самостално да их решавају па се стога закључује да је улога државних мера подршке увећању земљишног поседа и унапређењу техничке основе рада од кључног значаја за унапређење развојних потенцијала ових газдинстава.

У условима постсоцијалистичке трансформације српског села и пољопривреде, породична газдинства треба да изнесу терет те трансформације. Важност знања и иновација као механизма за унапређење социјалне виталности, а тиме и адаптивности ових газдинстава је од кључног значаја у овој њиховој улози. С обзиром на расположиве ресурсе, закључује се да је нужна реформа пољопривредног саветодавства (као друштвено организованог и циљно усмереног механизма за дифузију знања и иновација), као и државне политике у области саветодавства. Заговара се тзв. *demand-driven* приступ саветодавству који ће на основу диференцираног приступа како саветодавцима тако и газдинствима омогућити ефикаснију размену знања, иновација и информација између свих заинтересованих учесника у саветодавном процесу. Показујући како обележја саветодавног рада варирају у зависности од социокултурних карактеристика породичних газдинстава, закључује се да адекватно организована и проблемски и контекстуално усмерена дифузија знања и иновација треба да допринесе унапређењу компаративних предности породичних газдинстава, пољопривреде и сеоске економије.

На послетку, још једном се наглашава да код проблема социјалне виталности породичних газдинстава и њихове улози у развоју сеоских заједница треба користити системски приступ, управо због сложености феномена *per se*, а посебно њихових међусобних односа. Закључује се да концепт социјалне виталности може бит плодно средство за анализу социјалне атрактивности сеоских заједница као једне од претпоставки репродукције газдинстава. При том нужно је да сваки од актера у развоју сеоских заједница буде свестан сопствене улоге и одговорности у овом сложеном процесу.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Приказ и тумачење резултата емпиријског истраживања у овој докторској дисертацији изведени су на ваљан начин, а на основу добро постављеног проблема и пажљиво одабраног и образложеног теоријског оквира.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:
1. Да ли је дисертација написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме Докторска дисертација <i>Породична газдинства и развој сеоских заједница</i> кандидата мр Јоване Чикић написана је у складу са образложењем наведеним у пријави теме.
2. Да ли дисертација садржи све битне елементе Дисертација садржи све битне елементе неопходне у оваквој врсти рада.
3. По чему је дисертација оригиналан допринос науци Ова дисертација представља оригиналан допринос науци јер се на темељан начин бави проблемима који до сада нису довољно истражени у нашој социологији села. Кандидаткиња, уз помоћ емпиријских података и користећи системски приступ, анализира социјалну виталност породичних газдинстава у Србији као један од фактора који се морају имати у виду код планирања друштвеног развоја. Уз спајање теорије и емпирије, у центру пажње је један од сегмената српског друштва, при чему се стално има у виду апликативни карактер социологије села.
4. Недостаци дисертације и њихов утицај на резултат истраживања У овој дисертацији нису уочени недостаци који би битно утицали на резултате истраживања.
X ПРЕДЛОГ:
На основу укупне оцене дисертације, комисија предлаже да се докторска дисертација <i>ПОРОДИЧНА ГАЗДИНСТВА И РАЗВОЈ СЕОСКИХ ЗАЈЕДНИЦА</i> прихвати, а кандидаткињи мр Јовани Чикић одобри одбрана.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

Нови Сад, 28. 08 .2012.

др Срђан Шљукић, ванредни професор за ужу научну област *Социолошке дисциплине*, ментор

др Милован Митровић, редовни професор за научну област *Социологија*, Правни факултет у Београду

др Живојин Петровић, ванредни професор за научну област *Социологија*, Пољопривредни факултет у Новом Саду